

LENKA PAUČOVÁ

ŽÁNŘ SPISOVATELSKÉHO DENÍKU U MICHAILA BULGAKOVA

Abstrakt

Žánr deníku představuje svým charakterem jeden z nejsubjektivnějších autobiografických žánrů. V přítomné studii se autorka věnuje deníkovým zápiskům ruského satirického spisovatele Michaila Bulgakova (1891–1940) ve srovnání s deníkovými zápisky jeho manželky Jeleny Sergejevny. Autorka zkoumá žánrové a kompoziční osobitosti obou deníků, zároveň však poukazuje na to, jak se v nich projevuje osobnost spisovatele.

Abstract

THE GENRE OF A WRITER'S DIARY IN WORKS BY MIKHAIL BULGAKOV

The genre of diary represents itself one of the most subjective genres of autobiography. In the present study the author deals with the diary written by Russian satirist Mikhail Bulgakov (1891–1940) in comparison to the diary of his wife Yelena Sergeevna. The author's attention is paid to the composition, the genre individuality of both diaries and also to the fact how the writer's personality is revealed in genre.

Klíčová slova

autobiografie ■ žánr deníku ■ M. Bulgakov ■ J. S. Bulgakovová ■ žánrové hledisko ■ komparace

Key words

autobiography ■ genre of the diary ■ M. Bulgakov ■ Y. S. Bulgakova ■ genre aspect ■ comparison

Život píše různé příběhy... příběhy radostné, ale i smutné, tragické. Takové jsou příběhy, které nám vyprávějí autoři na stránkách svých deníků. Nás v nich oslovuje především jejich subjektivita, emocionalita na jedné straně; autentičnost a dokumentárnost na straně druhé. V naší studii se proto budeme věnovat specifikám žánru deníku, konkrétně v tvorbě ruského satirického spisovatele Michaila Bulgakova (1891–1940).

Žánr spisovateelského deníku patří k autobiografickým žánrům, jeho osobitost spočívá v tom, že se v něm snoubí literárnost s neliterárností,

takže se nachází na rozhraní mezi krásnou a věcnou literaturou, fikcí a ne-fikcí. Převládající umělecké prostředky, obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu posouvají deník víc k beletrii, když se však dominantou stanou publicistické prvky, dokumentárnost, kontext doby, tyto atributy ho přibližují k věcné literatuře. Z psychologického hlediska je deník průnikem do hlubin autorovy duše, zrcadlí se v něm osud autora, z jehož perspektivy se dovídáme o osudech lidí jemu blízkých v atmosféře doby; proto bychom ho mohli nazvat i nejsubjektivnějším z autobiografických žánrů.

Vycházejíce z vymezení dominantních a variabilních složek v žánrech,¹ za dominantní složku žánru deníku považujeme bezprostřední zaznamenávání událostí a jejich hodnocení, dokumentárnost, atmosféru doby, vyprávění v 1. osobě (ich-Erzählung), subjektivitu a introspekci. Za dominantní složku žánru považujeme také propojení s žánrem kroniky, což se projevuje v zachycení událostí a v celkovém půdorysu deníku. Z hlediska formy jako by deníkové zápisky už v sobě nesly určitou útržkovitost, fragmentárnost. K variabilním složkám řadíme využití reminiscencí a retrospektivy, i když například Vadim Koževnikov² ji za atribut žánru deníku nepovažuje, v deníku se autor k důležitým událostem může vrátit zejména touto formou. Za další atributy žánru deníku považujeme lyrizaci, ale i syntézu prvků více žánrů – polymorfnost, polymorfni rozpětí (termín I. Pospíšila),³ které pozorujeme například v Dostojevského *Deníku spisovatele*.

František Všeticka⁴ a Štěpán Vlašín⁵ definují tři základní typy deníků: 1. autentický, osobní deník, 2. deník, který je intencionálně určen pro čtenáře a 3. deník fiktivní. Žánr spisovatelského deníku primárně řadíme k druhému typu, k deníkům, jež jsou určeny čtenářskému publiku, existují však i případy, kdy autor odmítal své zápisky publikovat, jako například slovenský spisovatel Marián Vároš. Když se podíváme na *Deníky Mistra a Markétky*, zápisky Michaila Bulgakova se přibližují

¹ V širších souvislostech o dominantních a variabilních složkách žánru mluvil už M. Bachtin, v rámci kronikového žánru I. Pospíšil.

² Srov. KOŽEVNIKOV, Vadim Michajlovič – NIKOLAJEV, Petr Aleksejevič: *Literaturnyj enciklopedičeskij slovar*. Moskva: sovetskaja enciklopedija, 1987, s. 98–99.

³ Srov. POSPÍŠIL, Ivo: *Rozpětí žánru*. Brno: Sprint-Print, 1992.

⁴ PAVERA, Libor – VŠETICKA, František: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 75.

⁵ VLAŠÍN, Štěpán: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 70.

více k autentickému, osobnímu deníku; Jelena Sergejevna má podle nás blíž k deníku čtenářskému, protože se snažila zachytit všechny události, které se dotýkaly jejich životů. Zápisky si vedla tak pečlivě, že možná už na začátku věděla, že je jednou knižně vydá.

Žánr spisovateelského deníku se v ruské literatuře rozvíjel společně s cestopisem ke konci 18. století. S nástupem sentimentalismu, kdy se do popředí dostává důraz na vnitřní svět člověka, vzniká epistolární cestopis N. M. Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (1801), klíčové dílo v genezi nejen ruského románu, ale i žánru deníku. V 19. století se významným mezníkem v genezi žánru deníku stalo dílo A. I. Gerce-
na *O tom, co bylo* (1852–1867), jimž se inspiroval F. M. Dostojevskij v proslulém *Deníku spisovatele* (1873–1874, 1876–1877, 1880, 1881). Deník si však psali i V. K. Kjuhelbeker, V. F. Odojevskij, L. N. Tolstoj aj. Přesto bychom deníky mohli považovat za fenomén začátku 20. století. Pod vlivem společenských změn (první světová válka, revoluční události v Rusku, totalitní režim dvacátých až třicátých let 20. století) dochází k první vlně ruské emigrace. Zejména žánr deníku se stal oblíbeným žánrem spisovatelů žijících v emigraci, objevují se například *Petrohradské deníky* (1921–1929) Z. N. Gippiusové, *Proklaté dny* (1925) I. Bunina, deníkové zápisky B. Poplavského, B. Zajceva aj. Deníky spisovatelů, kteří v Rusku naopak zůstali, demonstrují život v totalitním režimu, například *Deníky Mistra a Markétky* M. Bulgakova a jeho manželky, deníky M. Cvetajevové, M. Prišvina aj.

V žánrovém rozpětí tvorby Michaila Bulgakova zajímají autobiografické žánry pevné místo. Inklinaci k formě autobiograficky laděných zápisků, které jsou jakoby předstupněm k deníku, můžeme sledovat již v jeho spisovateelských začátcích, v sbírce povídek *Zápisky mladého lékaře*⁶. Se zápisky se u Bulgakova dále setkáváme v dílech *Neuvěřitelné dobrodružství jednoho doktora* a *Zápisky na manželách*. Zajímavostí je, že *Divadelní román*⁷ se původně jmenoval *Nebožtíkovy zápisky*, pak si však autor zvolil jiný název.

Svůj deník si Bulgakov vedl od roku 1921, kdy spisovatel teprve přišel do Moskvy. Poté, co v roce 1925 vyšla jeho novela *Osudná vejce*,

⁶ Ve svém deníku autor uvádí, že inspiraci našel v zápiscích V. V. Veresajeva. *Zápisky mladého lékaře* napsal v roce 1916, publikovány byly o deset let později v časopise *Medicinskij rabotnik*. Vážou se k vesnici Nikolskoje, kde spisovatel působil jako mladý lékař. Tematicky zachycuje různé případy, bojuje s předsudky, lidskou omezeností, nedůvěrou vůči lékařům.

⁷ Dodejme, že na *Divadelní román* můžeme nahlížet jako na román klíčový. Silně v něm rezonuje atmosféra doby, přičemž postavy mají své reálné prototypy.

spisovatele začala sledovat tajná policie. *Osudná vejce* se mu tedy stala osudnými... Při domovní prohlídce 7. 5. 1926 mu byly deníky zabaveny a společně s nimi i jeho další novela *Psí srdce*.⁸ Své deníky pak Bulgakov získal zpátky téměř po čtyřech letech, tehdy se za něj přimluvil i Maxim Gorkij. Tyto události na Bulgakova zapůsobily do takové míry, že v psaní svého deníku dál už nechtěl pokračovat, a proto ho v roce 1933 světil své manželce Jeleně Sergejevně, která deník vedla až do Bulgakovovy smrti v roce 1940.

Bulgakovovy deníkové zápisky vyšly s příznačným názvem – *Pod jařmem*. Jsou svědectvím o tragickém osudu spisovatele, jeho první a druhé manželky⁹, o osudu jeho tvorby na pozadí společenských událostí dvacátých let 20. století v Rusku, ale i ve světě. Autor popisuje nastupující politiku NEPu, neustálé zdražování potravin, pro srovnání na několika místech uvádí ceny chleba. V této době také vznikaly nové noviny, časopisy, nakladatelství, literární skupiny, v druhé polovině byla však jejich činnost stále více omezována cenzurou.

Bulgakovovy deníkové zápisky se nedochovaly celé, z hlediska kompozice se vyznačují útržkovitostí, fragmentárností, neukončeností, pozorujeme časté apoziopese; tím jsou blízké zejména zápiskům V. V. Rozanova. První zápis v Bulgakovově deníku pochází z roku 1921, poslední zápis z 13. 12. 1925. Z některých dnů zápisky chybí, dokonce se objevují týdenní i měsíční přestávky, kdy měl spisovatel existenční problémy a se ženou¹⁰ trpěli hladem, k důležitým událostem se však dodatečně vrací.

Z hlediska žánru se dominantními složkami stávají psychologie autora, subjektivita, introspektivní pohled na jedné straně, dokumentárnost na straně druhé. Bulgakovův deník vyznívá ve srovnání s Dostojevského

⁸ Srov. VARLAMOV, Aleksej Nikolajevič: *Michail Bulgakov*. Moskva: Molodaja gvardija, 2008, s. 325–338.

⁹ Michail Bulgakov byl *tříkrát* ženatý. Jeho první ženou se stala Taťjana Nikolajevna Lappa (1892–1982), s níž se oženil v roce 1913 ještě během studií v Kyjevě, rozvedli se v roce 1925. Druhou manželkou spisovatele byla Ljubov Jevgeňjevna Bělozerská (1895–1987). Po rozvodu s ní žil až do smrti v roce 1940 s třetí manželkou Jelenou Sergejevnu Šilovskou (1893–1970); dokonce adoptoval i jejího syna Serjožku z předešlého manželství. Vlastní děti Bulgakov neměl. Zajímavé však je, že Taťjana Lappa šla v době trvání manželství s ním dvakrát na potrat, protože měla obavy ze spisovatelovy závislosti na morfiu a z nejasné budoucnosti, která by jí po jeho boku možná čekala. VARLAMOV, Aleksej Nikolajevič: *Michail Bulgakov*. Moskva: Molodaja gvardija, 2008, s. 179–199.

¹⁰ V tom čase byla manželkou M. Bulgakova Taťjana Nikolajevna Lappa (1892–1982).

Deníkem spisovatele jako zpověď; tím je ještě osobnější. Nenašli jsme zmínku o tom, zda Bulgakov své deníkové zápisky zamýšlel někdy publikovat, právě naopak, podle nás byly původně určeny spíš pro rodinný kruh, jako památka na spisovatele. Jelena Sergejevna se Bulgakovovy zápisky, a samozřejmě i ty své, rozhodla publikovat až s odstupem času, proto si nemyslíme, že by se spisovatel usiloval o záměrnou stylizaci negativních jevů, nebo měl v úmyslu provokovat, jako například V. V. Rozanov svými vyjádřeními v deníkových zápiscích *Solitaria* a *Spadané listí*. Vzpomeňme jeho vyjádření o Vengerovovi, literárním vědci, který se věnoval tvorbě A. S. Puškina: „*Prečo vlastne nemám rád Vengerova? Možno iba preto, lebo je tučný a brunet (sťa bachratý šváb)*.“¹¹ Rozanovův útočný charakter, kritický pohled, nestálost jeho povahy se projevují i na charakteru žánru, jenž byl později na základě jeho díla označován „*spadané listí*“ (V. Šklovskij).

Na rozdíl od Rozanova se osobnost Michaila Bulgakova na žánrovém charakteru jeho deníku projevuje následovně: jde především o schopnost zlehčit situaci, jak uvádí Jelena Sergejevna: „*Tak to M. A. umí – z vážného tónu prejtít v žert*.“¹² Tohle řazení vážného a zlehčujícího můžeme sledovat jak na žánrech, tak na tématech. Bulgakovovy krátké popisy společenské situace mají charakter fejetonu. Když se například vyjadřuje o vzestupu fašismu v Německu, téma zlehčuje vtípem o Židech. Popisy tíživé materiální situace zase zlehčuje komickou poznámkou o protestu naháčů v Moskvě.

Jak jsme uvedli, dominantou se z hlediska žánru stává subjektivita, perspektiva autora. Bulgakov si do deníku zaznamenával události, které se ho bytostně dotýkaly, snaží se být pečlivým kronikářem, jenomže v realitě dvacátých let musí čelit finančním problémům, čas plyne

¹¹ ROZANOV, Vasilij Vasilievič: *Solitéry*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2011, s. 114. Dodejme, že Rozanovův útočný charakter se projevoval i vůči jeho vlastní osobnosti, tímto přílišným kritizováním a semšňováním sebe samého poutal na sebe pozornost tím více. Například, když mluví o svém jméně: „*Strašne odporne mi je vlastné meno. S akým pocitom cudzoty vždy podpisujem svoje články: „V. Rozanov“. Keby tak „Rudnev“, „Bugajev“, či tak akosi. Alebo obyčajné ruské „Ivanov“. Raz som šiel po ulici. Zdvihol som hlavu a čo nevidím: „Rozanovova nemecká pekáreň.“ Hej, tak to je: všetci pekári sú „Rozanovovci“, a teda všetci Rozanovovci sú – pekári. Čo iného už majú taký hlupáci (s takým hlúpym menom) robiť.*“ ROZANOV, Vasilij Vasilievič: *Solitéry*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2011, s. 34.

¹² BULGAKOV, Michail – BULGAKOVÁ, Jelena Sergejevna: *Deníky Mistra a Markětky*. Praha: Academia, 2013, s. 377.

rychle, nestíhá zaznamenávat všechno, co by chtěl. Prostřednictvím deníku poznáváme Bulgakova jako člověka těžce zkoušeného režimem, člověka, který z lásky k literatuře zanechal svého původního zaměstnání a stal se spisovatelem. Lituje, že se rozhodnutím zanechat medicínu odsoudil k nejistotě, ale zároveň cítí, že by nemohl být ničím jiným než spisovatelem. K svému rozhodnutí se vrací v zápisech z 26. 10. 1923: „*Trpce se kaju, že jsem pověsil na hřebík medicínu a odsoudil se k nejisté existenci. Ale Bůh je mi svědkem, že to zavinila jen a jen moje láska k literatuře.*“¹³ V zápisu z 6. 11. uvádí: „*Celý můj život patří literatuře. K medicíně se víckrát nevrátím.*“¹⁴

Pod jařmem režimu musel spisovatel bojovat s existenčními problémy, dlouho nemohl najít práci, peníze si musel půjčovat od přátel a známých, častokrát mu nezbývalo ani na stravu, natož na oblečení; o čemž svědčí zápis z 9. 2. 1922: „*Prožívám nejčernější období svého života. Žena [T. N. Lappa – L. P] a já hladovíme. Museli jsme si u strýce vyprosit trochu mouky, oleje a brambor. [...] Oběhl jsem celou Moskvu a místo žádné. Válenky se mi rozpadly.*“¹⁵ Z 15. 2. pochází zápis: „*Válenky jsou už nepoužitelné. Hladovíme. Kam se podívám, všude jsem dlužen.*“¹⁶ Když autor tyto problémy popisuje, vážnou situaci zlehčuje, navíc jí dodává umělecký nádech, například když se zamýšlí nad otázkou „*jak proměnit ženin plášť v kožich.*“¹⁷

Dalším problémem byl už předem prohraný boj s cenzurou. Bulgakov uvádí, jak se v redakci časopisu *Kopejka* náhle ztratily jeho dva fejetony, které mu odmítli vydat. Když pak odmítli publikovat *Zápisky na manžetách*, v deníku čteme: „*Zápisky na manžetách jsou pohřbeny.*“¹⁸ Na druhé straně má radost, že v zahraničí patří jeho díla mezi oblíbené a chtějí je přeložit.

V deníku se spisovatel svěřuje se svou nemocí. Trpěl revmatismem, onemocněním ledvin – nefrosklerózou, uvádí také, že mu za uchem našli nezhoubný nádor. Měl obavy, že by kvůli nemoci musel přestat psát, a předčasně se tak vzdát svého snu. Dodejme, že Bulgakov prožíval neustálý strach, když pracoval v *Siréně*, měl obavy, že by kvůli nemoci mohl ztratit zaměstnání, k tomu se přidružil strach z nejisté budoucnosti,

¹³ Ibidem, s. 29.

¹⁴ Ibidem, s. 32–33.

¹⁵ Ibidem, s. 14.

¹⁶ Ibidem, s. 15.

¹⁷ Ibidem, s. 25.

¹⁸ BULGAKOV, Michail – BULGAKOVOVÁ, Jelena Sergejevna: *Deníky Mistra a Markětky*. Praha: Academia, 2013, s. 34.

strach o život, což vyvrcholilo do takových rozměrů, že měl strach sám chodit po ulici a později se kvůli tomu dokonce musel léčit, jak dál v deníku uvádí Jelena Sergejevna.

Z perspektivy autora nahlížíme na jeho vztah k blízkým; zaujalo nás, že svou první manželku připomíná jenom na začátku, když mají nedostatek financí a hladoví, k jejich rozvodu se vůbec nevyjadřuje. Naopak jméno druhé manželky Ljubov Jevgeňjevny vzpomíná na více místech: věnoval jí první část románu *Bílá garda*, píše o lásce k ní i žárlivosti, kterou pociťuje, zároveň se o ní vyjadřuje s obdivem, neboť se snaží zlepšit jejich finanční situaci: „*Ležněv jedná s mou ženou o tom, abychom román Bílá garda vzali Sabašnikovovi a dali ho jemu. Ljuba odmítla, je to nebojácná, šikovná ženská, a mně spadl kámen ze srdce a přesunul jsem těžké břemeno na její bedra.*“¹⁹ Ze spisovatelů patřili k Bulgakovovým přátelům například I. J. Petrov, A. Tolstoj, ambivalentní byl jeho vztah k M. Gorkému – jako člověka ho sice neměl rád, ale jako spisovatele si ho velmi vážil, jeho dílo *Moje univerzity* Bulgakov považoval za mistrovské.²⁰

Plynutím let Bulgakov pomalu ztrácí naději na lepší život; tento spisovatelův pesimismus, smutek, bezvýchodnou situaci odráží i deník, který je svým charakterem pochmurný. Často se ve spojitosti se životem a budoucností objevuje černá barva: „*Prožívám nejčernější období svého života.*“²¹ „*Nebýt mé choroby, hleděl bych s větší jistotou na svou mlhavou, černou budoucnost.*“²²

Setkáváme se se záznamy chladného, deštivého počasí: „*Tíživé, chladné jaro. Doposud je málo slunce.*“²³ „*Je odporné, chladné a deštivé léto.*“²⁴ „*Moskva po několika mrazivých dnech tone ve špinavé čvachtanici.*“²⁵

V Bulgakovově deníku jsme našli místa, která asociují s jeho tvorbou. Opakuje se například slovo *obludný*, což podle nás odkazuje na novelu *Osudná vejce*, samozřejmě také na společenskou situaci: „*Život plyne jako dřív, zmateně, rychle, obludně.*“²⁶ „*Budu se muset opravdu léčit.*

¹⁹ Ibidem, s. 56.

²⁰ Srov. ibidem, s. 32.

²¹ Ibidem, s. 14.

²² Ibidem, s. 31.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, s. 17.

²⁵ Ibidem, s. 46.

²⁶ Ibidem, s. 18.

*Nejobludnější na tom je, že se bojím ulehnout, protože v milém listu, kde sloužím, mě podráždějí a bez milosti mě mohou vyhodit.*²⁷ „Obludná existence.“²⁸

Deníkové zápisky Jeleny Sergejevny byly publikovány pod názvem *Román je nutně dokončit*. Jde o zachycení práce spisovatele na románu *Mistr a Markétka*, který vznikl v letech 1928–1940. Jak jsme už uvedli, Jelena Sergejevna psala deník svého manžela na jeho vlastní žádost. První zápis, v němž zdůvodňuje, proč v psaní dále pokračuje ona, pochází z 1. 9. 1933. Zápis z 10. 3. 1939 je posledním, dovídáme se z něj o Bulgakovově smrti. Jediným cílem a smyslem zápisků Jeleny Sergejevny se stalo zobrazení událostí, které ovlivnily život manžela i ten její, proto představují pro studium života spisovatele velkou dokumentární hodnotu. V zápiscích zaznamenává vzestupy i pády Bulgakova, jeho spolupráci s divadlem MCHAT i s Velkým divadlem, nekončící boj s cenzurou, průběh nemoci a náhlou smrt. S hodnocením událostí se u ní setkáváme míň, především v náznacích.

Z hlediska kompozice jsou zápisky Jeleny Sergejevny záznamy celkově mnohem ucelenější, s větší periodicitou. Nepozorujeme v nich tak dlouhé přestávky, jako když si je vedl sám Bulgakov. Najdeme zápisky kratší, dokonce i jednoslovní nebo v rozsahu jediné věty; ale i zápisky delšího rozsahu. Z hlediska žánru do popředí mnohem více vystupuje kronika, která se nachází v žánrovém podloží (termín I. Pospíšila)²⁹ deníkových zápisků. Jelenu Sergejevnu vnímáme jako kronikářku událostí, které se dotýkají osudu jejího manžela, osudu jeho divadelních her i románu *Mistr a Markétka*. Přesně zachycuje Bulgakovovy názory a myšlenky, na mnoha místech ho cituje, čím dosáhla to, že se nám ze stránek jejího deníku přimlouvá Bulgakov – satirik, spisovatel a člověk, jak jsme ho poznali z jeho vlastních zápisků.

Deníkové zápisky Michaila Bulgakova jsou pro nás cenným pramenem, jenž se váže k době, kdy jít proti proudu znamenalo žít v neustálém strachu o život blízkých i o ten vlastní, žít ve strachu ze ztráty zaměstnání, z myšlenky na to, co bude dál... Zachování vlastní tváře však pro spisovatele bylo mnohem důležitější než sláva a peníze.

V žánru deníku se projevuje osobnost Bulgakova jako satirického spisovatele, dominují subjektivita a introspektivní pohled, svět vnímáme

²⁷ Ibidem, s. 26.

²⁸ Ibidem, s. 37.

²⁹ Srov. POSPÍŠIL, Ivo: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983; POSPÍŠIL, Ivo: *Rozpětí žánru*. Brno: Sprint-Print, 1992.

z perspektivy autora. Na fragmentárnosti, neukončenosti zápisků se odrazil charakter doby – její překotnost až obludnost (zápisky byly spisovateli zabaveny, nezachovaly se v původní podobě). Neví se, jestli měl Bulgakov v úmyslu svůj deník publikovat, jeho deníkové zápisky však poznáme díky Jeleně Sergejevně, která se je později společně se svými zápisky rozhodla vydat. Deníkové zápisky Jeleny Sergejevny mají pro vědce velkou dokumentární hodnotu, protože kronikářským zachycením myšlenek a názorů Michaila Bulgakova přispívají k hlubšímu poznání spisovatelova života a díla.

Literatura

- BULGAKOV, Michail – BULGAKOVOVÁ, Jelena Sergejevna: *Deniky Mistra a Markětky*. Praha: Academia, 2013.
- MORÁVKOVÁ, Alena: *Křížová cesta Michaila Bulgakova*. Praha: Paseka, 1996.
- MURÁNSKA, Natália: *Fantastická trilógia Michaila Bulgakova*. Nitra: Filozofická fakulta UKF, 2003.
- PAVERA, Libor – VŠETIČKA, František: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Rozpětí žánru*. Brno: Sprint-Print, 1992.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983.
- ROZANOV, Vasilij Vasilievič: *Solitéry*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2011.
- VLASÍN, Štěpán: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977.
- VARLAMOV, Aleksej Nikolajevič: *Michail Bulgakov*. Moskva: Molodaja gvardija, 2008.
- KOŽEVNIKOV, Vadim Michajlovič – NIKOLAJEV, Petr Aleksejevič: *Literaturnyj enciklopedičeskij slovar'*. Moskva: sovetskaja enciklopedija, 1987.
- SOKOLOV, Boris Vadimovič: *Michail Bulgakov: zagadki sud'by*. Moskva: Vagrius, 2008.

PaedDr. Lenka Paučová

Ústav slavistiky FF MU Brno

440234@phil.muni.cz

